

VEDECKOTECHNICKÁ REVOLÚCIA VO SVETLE FILOZOFICKÝCH REFLEXIÍ

Potreba dôslednej filozofickej, marxisticko-leninskej analýzy takého významného historicko-spoločenského fenoménu, akým je vedeckotechnická revolúcia, súvisí — na jednej strane — s otázkou odhalenia podstaty, povahy a perspektívy tohto nesporne najdôležitejšieho, najprogresívnejšieho, ale pritom najzložitejšieho dejinotvorného fenoménu; táto potreba súvisí — na strane druhej — aj s otázkou vymedzenia miesta a funkcie samotnej filozofie v kvalitatívne nových podmienkach humanizačno-emancipačného vzostupu.

Ide teda o analýzu vyjadrujúcu dva vzájomne sa podmieňujúce aspekty, poukazujúce na špecifickosť filozofického skúmania, ktorej komplexnosť a hĺbkovosť — v porovnaní s inými odborními — je metodológií marxistickej filozofie imanentná.

V znamení takýchto filozofických reflexií (a sebareflexií) sa nesú aj jednotlivé štúdie autorov zborníka *Filozofia a vedeckotechnická revolúcia*.

Zborník obsahuje osem štúdií a predhovor, v ktorom autor Ján Bodnár poukazuje na pozitívne úsilie autorov o uvedenú analýzu. V tomto zmysle — v zhode s povahou marxisticko-leninskej filozofie preniknúť najhlbšie k poznaniu podstaty a komplexnej charakteristiky vedeckotechnického rozvoja — stretávame sa v zborníku s takým filozofickým reflektovaním vedeckotechnickej problematiky, cieľom ktorého je odhalenie, slovami autora predhovoru, základných štruktúrnych charakteristík a vnútorného dynamizmu tohto fenoménu.

Z platformy teoreticko-metodologického a svetonázorového zjednotenia autori štúdií — i napriek ich rozmanitej tematike — poukazujú na tri

základné skupiny činiteľov, ktoré tvoria „nevyhnutnú vnútornú väzbu a určujú kvalitu vedeckotechnickej revolúcie. Sú to činitele patriace do oblasti vedy a techniky, faktory sociálno-ekonomického systému a momenty spoločensko-ludských súvislostí a pôsobení“. (s. 10)

V analýze týchto troch dialekticky sa vzájomne podmieňujúcich skupín činiteľov autori predkladaného zborníka takto demonštrujú silu marxistického teoreticko-filozofického myslenia, ktoré v dôsledku svetonázorovej funkcie a sociálnej angažovanosti demystifikuje povahu vedeckotechnickej revolúcie, odhaľuje jej „rozdielne a rozbiehavé“ kvality, nakoľko autom ide o sociálno-triedny prístup k tejto otázke, o kritickú konfrontáciu dôsledkov vedeckotechnickej revolúcie v kapitalistickom a socialistickom systéme.

Preto právom možno poznamenať, že v zborníku sa stretávame nielen s dobrou teoreticko-poznávacou, ale aj prakticko-svetonázorovou úrovňou. Túto skutočnosť možno najvýraznejšie vystopovať v úsilí autorov — oproti buržoáznym futurologickým teóriám — vidieť vedeckotechnický rozvoj v optimistickej perspektíve, lebo ho zákonite spájajú s výdobytkami rozvinutého socializmu.

Inými slovami, metodologická požiadavka spájať vedeckotechnický pokrok so sociálno-ekonomickými predpokladmi je prítomná a adekvátne zvýraznená u všetkých autorov a možno ju v týchto súvislostiach chápať ako základné východisko a predpoklad pre vedecky pravdivú analýzu.

S dôsledným uplatnením tejto metodologickej požiadavky, umožňujúcej dialektickomaterialistický prístup k otázke vedeckotechnickej revolúcie,

stretávame sa hneď v prvej štúdii *Filozofia a veda* (s. 17), ktorej autorom je Ján B o d n á r. Po vymedzení pojmu vedeckotechnickej revolúcie — pod ktorým autor rozumie univerzálny pohyb výrobných síl, permanennú premenu ich štruktúry a dynamiky, vyjadrujúcu „novú dimenziu civilizácie“ (18), pričom, ako sám autor poznamenáva, toto vymedzenie je všeobecné a vôbec nevyčerpáva jej rôznorodosť a zložitosť — autor sa vracia k filozofickej analýze (už v predhovore vymedzených) základných aspektov tohto „unikátneho historického javu“, ktorým je formujúca sa vedeckotechnická revolúcia.

Ako prvý uvádza autor sociálno-ekonomický aspekt, ktorým sleduje skutočne hlboké vniknutie do problematiky sociálnych stránok vedeckotechnickej revolúcie; vo svetle takéhoto prístupu autor sústreďuje pozornosť na vzájomnú dialektickú podmienenosť vedeckotechnického a sociálno-ekonomického rozvoja a dospieva k záveru, že vedeckotechnická revolúcia v týchto súvislostiach nepredstavuje „náhodný zhluk objavov v laboratóriách“, ale je zákonitým článkom revolučného procesu, zasahujúceho celú mnohotvárnosť života ľudí. Inými slovami, rozvoj vedeckotechnickej revolúcie je v podstate stimulovaný (ale aj hnietený) revolučnými sociálnymi premenami, a teda uskutočňuje sa v jednote s nimi. Preto medzi vedeckotechnickou revolúciou a rozvojom socializmu, vyjadrujúcim progresívnejšiu a vyššiu stupeň humanizačno-emancipačného procesu, je zákonitá a vnútorná spojitosť. Už dnes jestvuje mnoho faktorov, ktoré túto väzbu potvrdzujú (ako autor uvádza, je to predovšetkým vplyv socialistického spoločenského systému na rast výrobných síl, na celospoločensky zjednotené a racionálne plánované riadenie reprodukčného procesu, formovanie novej štruk-

túry záujmov, uvoľňovania času atď.) (s. 20)

Ďalší aspekt vedeckotechnickej revolúcie súvisí s premenami v oblasti vedy, techniky a výroby a ako sám autor tvrdí, identifikovať obsah pojmu vedeckotechnickej revolúcie možno iba v bezprostrednom spojení vedy s premenami v oblasti techniky a technickej úrovne výroby. (s. 21) Tie-to kvalitatívne premeny v uvedených oblastiach majú nemalý význam aj pre ďalší rozvoj filozofického myslenia, čo je v princípe praktickým vyjadrením idey jednoty vedy a filozofie. Z uvedeného vyplýva, že tento aspekt umožňuje skúmať vedu a techniku v imanentnom procese ich ozvoja, pričom úlohou filozofie je vo všeobecnej polohe skúmať vzájomne sa podmieňujúce vzťahy medzi aspektami sociálno-ekonomickými, ideologickými a prírodovednými, technickými i výrobnými v procese vedeckotechnickej revolúcie. (s. 23)

Takéto metodologické stanovisko umožňuje — na jednej strane — vidieť vo vedeckotechnickej revolúcii kvalitatívnu a štruktúrnú premenu v poznatkoch vedy a techniky a — na strane druhej — umožňuje vedeckotechnickú revolúciu chápať v širších súvislostiach ako historický produkt sociálno-ekonomických pohybov.

Odhalenie vzájomnej podmienenosti a závislosti vedeckotechnického rozvoja od sociálno-ekonomického (politického) systému je zásluhou marxisticko-leninskej filozofie a má nemalý význam pre odhaľovanie tých objektívnych podmienok, súvislostí a faktorov, ktoré v rozvoji vedy a techniky povyšujú človeka na vyššiu úroveň ľudskej špecifickosti, alebo naopak — degradujú ho na úroveň bezmocného Goléma.

Otázke postavenia človeka v procese revolučných premien našej epochy autor venuje pozornosť pri analýze:

spoločensko-ludského aspektu vedeckotechnickej revolúcie, kde idea potreby predstihu všeobecného ľudského rozvoja patrí medzi najzávažnejšie otázky filozofickej reflexie vedeckotechnického rozvoja.

Ide o široký okruh problémov súvisiacich s mnohorakosťou prejavu ľudských aktivít, s premenami subjektu v podmienkach vedeckotechnickej revolúcie, s otázkou rozvoja [uvoľňovania] jeho tvorivých síl a schopností. A práve filozofická analýza tzv. ľudského faktora je tu nezastupiteľná; svojou vedeckou metódou zovšeobecňovať výsledky poznania takého zložitého a mnohotvárneho subjektu dejín, akým je človek, má jediná oprávnenie vyvoriť celostnú systematickú koncepciu. Pravda, nejde o hocijakú filozofiu, ale o filozofiu vedeckú, marxisticko-leninskú, ktorá človeka [jeho podstatu, existenciu, slobodu] a jeho svet chápe v dialektickej jednote a z pozície konkrétneho historickotriedneho prístupu. Preto všetky iné filozofické iniciatívy, s ktorými sa autor nekompromisne kriticky vyrovnáva [pozitivistický objektivizmus a redukcionizmus, fenomenológia a existencializmus], nemôžu prispieť k uspokojivému riešeniu tejto problematiky, lebo nedisponujú takými teoreticko-metodologickými a svetonázorovými východiskami a predpokladmi, ktoré by mohli poskytnúť vedecky pravdivú, historicky reálnu a pokiaľ ide o perspektívy, životaschopnú koncepciu. Preto sila marxisticko-leninskej filozofie spočíva okrem iného v schopnosti uvedené nedostatky prekonať — súvisí to s jej miestom a funkciou v systéme vied, ako aj s dialektickou spätosťou s progresívnou sociálnou praxou; dnešný rozvoj vedy a techniky hlboko zasahuje „filozoficko-svetonázorovú sféru predovšetkým na úseku etickom, axiologickom a vôbec hodnototvornom“. (s. 36) Ide te-

da o dôsledky vedeckotechnického procesu, ktoré nie sú ľahostajné voči ďalšej perspektíve filozofie, očakávajú od nej aj v budúcnosti serióznu svetonázorovú a teoreticko-poznávaciu aktivitu.

A tak v súlade s revolučnými premenami formuje sa aj nová perspektíva marxistickej filozofie „vnútorne spätá s progresívnymi a revolučnými projektami spoločenského pohybu a na jeho báze s projektami moderného vedeckotechnického rozvoja“ (s. 39), čo nemožno tvrdiť napríklad o novopozitivistickom scientizme, ktorý v záujme „zjednotenia“ filozofie s vedou a jej „zvedčenia“ poskytuje jej „utešujúcu“ perspektívu — likviduje ju.

Nepriamo sa s touto významnou problematikou perspektívy marxistickej filozofie — vo svetle vedeckej prognostiky a v podmienkach vedeckotechnického rozvoja — stretávame aj v štúdií Andreja Širáckeho *Základy vedeckej prognostiky*. (s. 51) Autor v nej budúcnosť marxistickej filozofie, jej revolučnú životaschopnosť a dynamickú povahu demonštruje na princípoch vedeckej prognózy, vedeckého riadenia, ale aj kritiky rozličných futurologických koncepcií poznamenaných idealizmom a pesimizmom, pričom otázku perspektívy marxistickej filozofie — v súvislosti s dôsledkami vedeckotechnického rozvoja — kladie do najtesnejších súvislostí s ideou komunistickej perspektívy ľudstva.

Pojmom vedecká prognóza [marxistické predvídanie] autor rozumie predvídanie sociálnych procesov, ktoré sa opiera o poznanie objektívneho pôsobenia spoločenských zákonov a o možnosť ovplyvnenia týchto procesov aktivitou ľudí. (s. 51) Ide teda o schopnosť [marxistickej filozofie] vystihnúť v spoločenskom vývoji všetky zložité a protirečivé sily a tendencie. Zvládnutie tejto nie ľahkej úlohy

umožňuje, ako konštatuje autor, materialistické chápanie dejín, vývinu spoločnosti a dialektická metóda.

Prírodné, toto platí len za predpokladu, že už jestvujú objektívne podmienky pre takúto špecificky ľudskú formu aktivity. Preto všetky úsilia rozličných jasnovidcov, prorokov, divotvorcov a veštcov vzhľadom na perspektívu, „vedeckú zdôvodnenosť“ ich prognostických aktivít boli odsúdené na zánik. Ak zanechali po sebe akú-takú stopu, tak len vo sfére tzv. falošného vedomia (providencializmus, mesianistické a eschatologické túžby).

Na druhej strane však v týchto primitívnych, „predhistorických“ aktivitách, ktoré vždy „v primeranej historickej a myšlienkovvej forme odzrkadľovali problémy a konflikty doby“, ale ktoré nikdy neprekročili jej hranice (s. 53), možno vystopovať určitý úspech vo vývine ľudského myslenia od konkrétneho chápania sveta k jeho abstraktnému chápaniu.

Autor ďalej uvádza, že ani novoveké a neskoršie, ako aj dnešné futurologické iniciatívy v otázke predvídania nemali perspektívu, i keď vychádzali z istých spoločenských realít a vedeckých informácií, pretože sa „neopierali o vedeckú znalosť spoločenského pohybu, o zákonitosti spoločenských procesov“. (s. 58) Hovorí teda o skutočnej vedeckej prognóze možno až so vznikom a vývinom marxizmu-leninizmu. V tom zmysle základom vedeckého marxistického predvídania je — ako hovorí ďalej autor — „určitá zákonitosť, opakovateľnosť, určitý pravidelný rytmus v rozvíjaní zložitých prírodnohistorických procesov a udalostí“. (s. 56) Iba za týchto predpokladov a v ich jednote s marxistickou koncepciou človeka ako bytosti prakticko-pretvárajúcej, v jednote s ideou praktickej aktivity ľudí možno vytvoriť koncepciu a teóriu vedeckej prognózy. A keďže

marxistická filozofia týmito teoreticko-metodologickými a svetonázorovými predpokladmi a východiskami (materialistické chápanie dejín, idea triednych bojov, dialektika vývinu výrobných síl a výrobných vzťahov, úloha subjektívneho faktora v dejinách atď.) disponuje, právom možno hovoriť o „exaktnej spoľahlivosti“ marxisticko-leninskej prognózy.

Túto „exaktnú spoľahlivosť“ marxisticko-leninskej prognózy možno rozšíriť na celú oblasť spoločenských procesov a teda aj na oblasť zvyšujúceho sa významu vedy, techniky a najmä aktivity subjektu dejín. Pravdou však zostáva, že vedecká prognóza — v súvislosti s rastom revolučného proletárskeho hnutia — sa čoraz väčšmi pohybuje smerom, ktorým sa ubera robotnícka trieda, jej záujmy a ideológia a vedúca sila socialistickej spoločnosti — komunistická strana. (s. 59) V tomto duchu sa aj na XV. zjazde KSČ konštatovalo, že rozvoj socialistickej spoločnosti je nerozlučne spojený s rozvojom vedy a pôjde o to, aby sa spojili vymoženosti vedecko-technickej revolúcie s prednosťami socialistickej spoločnosti. Avšak splniť túto úlohu za absencie vedeckej prognózy by bolo veľmi ťažké. Totiž „stupňujúci sa význam vedy a techniky v spoločenskom vývoji sa stáva jednou z najdôležitejších zložiek vedeckej prognostiky“ (s. 67), lebo napríklad investície a výroboekonomické projektovanie a programovanie musí vychádzať z predpokladaného rozvoja vedy a techniky. Idea zvedčovania spoločenského života — v súvislosti s vedeckotechnickým rozvojom v podmienkach vyspelej socialistickej spoločnosti — napovedá, že dejiny celkove spejú od „iracionality k racionalite“ (túto skutočnosť predvídali už klasici, keď dejiny cháпали okrem iného ako proces prechodu od ľudskej predhistórie ku skutočnej

histórii]. Treba však poznamenať, že pod ideou rastúcej „úlohy rozumu“ v dejinách marxistická prognostika nechápe proces „racionalizácie“ života ako proces jeho „odmaterializovania“, ale že ho chápe len so zreteľom na základnú filozofickú otázku, so zreteľom na vedecké, materialistické chápanie dejín. Preto marxisticko-leninská filozofia a vedecká prognostika, ktorej „ontologickým základom“ je reálna komunistická perspektíva (ako maximálny stupeň rozvoja racionality a ľudskej subjektivity), sa vzájomne dialekticky podmieňujú.

Otázkami vedeckotechnickej revolúcie a miestom a funkciou filozofie v zápase o vedecký svetonázor sa zaoberá štúdia Teodora Műnza z *Vedeckotechnická revolúcia a boj proti náboženstvu*. (s. 77)

Náboženská forma vedomia predstavovala a dodnes predstavuje tú oblasť duchovného života, v ktorej myslenie zaostáva za bytím tak ako v žiadnej inej oblasti. Jednou z príčin takéhoto zaostávania je ešte aj dnes — v epoche vedeckotechnických zázrakov — mimoriadna zotrvačnosť náboženských predstáv, a pokiaľ ide o odpovede na tzv. posledné otázky bytia, vyjadruje náboženské reflektovanie ich najnižšiu formu. V tom zmysle je — slovami autora — akousi „ľudovou metafyzikou, ontológiou, filozofiou nefilozofov“. (s. 78) Avšak — a je to anachronizmus — existuje a ovplyvňuje svetonázorovú orientáciu jednotlivých veriacich i napriek ich značnej vzdelanostnej úrovni a schopnosti ovládať tie javy, ktoré v ňom vyvolávajú onu iracionálnu potrebu boha.

O to sa nepriamo pousilovala aj sama veda: tzv. „biele miesta“ na mape ľudského poznania a možnosť atómovej, biologickej a inej vojny sú v mnohom podnetom pre veriaceho, pre jeho „náboženskú fantáziu, aj keď už nie primitívnu, ale kultivovanejšiu

a môže, keď chce, materialistickej argumentácii unikáť“. (s. 78) Na tento okruh príčin nadväzujú i ďalšie, nie menej významné príčiny náboženského cítienia: aj keď vieme vysvetliť a v mnohom aj technicky zvládnuť tie javy, ktoré boli od pradávna živnou pôdou náboženstva, nevieme im však predchádzať [prejavuje sa to, ako konštatuje autor, v zlyhaní prevencií, v nesplnenej prognóze, v individuálnych tragických náhodách atď.].

Slovom, aj v období vedeckotechnických zázrakov a socialistického humanizmu možno hovoriť o gnozeologických (vedeckých a filozofických), technických a spoločenských predpokladoch náboženskej viery. A ako autor správne poznamenáva, ani jedna zo spomenutých príčin náboženského cítienia nevyplýva z podstaty socialistického systému. Ide o komplex príčin historicky podmienených a navzájom súvisiacich: relatívna ohraničenosť poznania a praktického ovládania, nedostatočné predvídanie a regulácia istých javov, ale aj pôsobenie všetkých tých iracionálnych príčin, ktoré so sebou prináša vedeckotechnická revolúcia.

Socializmus sa usiluje tieto príčiny odstraňovať; ako vieme, úspešne sa vyrovnal s mnohými sociálnymi koreňmi náboženstva a teraz ťažisko jeho boja proti náboženstvu spočíva v masovej ateistickej aktivite, kde významnú funkciu zohráva filozofia a vedecký ateizmus.

Pravda, marxistický ateizmus neznamená — ako sa mnohí domnievajú — negatívny ateizmus odstraňujúci boha v gnozeologickej rovine bez akejkolvek účinnej „náhrady“. Ako sám autor hovorí, taký ateizmus je plytký, neanalytický, pretože „odstraňuje vieru v boha ateistickým vzdelaním a nestará sa o to, aby nahradil ostatné funkcie, ktoré plní náboženstvo“. (s. 91) Marxistický ateizmus — to je

predovšetkým pozitívny ateizmus, ktorého teoretické základy položil už Feuerbach, ale ktorý mohol realizovať až marxizmus, lebo jemu „nejde iba o rôzumuové odstránenie viery v boha... ale aj o takú celkovú zmenu praktického života veriaceho, aby sa mu rozchod s náboženstvom nestal stratou, ale samozrejmosťou“. (s. 91) Túto praktickú zmenu života ľudí (i veriacich) je schopný poskytnúť iba vedeckotechnický a sociálny pokrok ako najvýznamnejší konštituujúci sa moment socializmu.

S otázkami dôsledkov vedeckotechnických procesov ako procesov zrýchľujúcich výrodu a rozširujúcich hranice umelých štruktúr v živote človeka a spoločnosti sa zaoberá Elena Várossová v štúdií *Vplyv umelého prostredia na formovanie človeka*. (s. 97)

Naliehavosť filozofického reflektovania fenoménu umelého prostredia v ľudskom svete — ktorým autorka rozumie „jedno z ohniviek celkového procesu vydeľovania sa človeka z prírody a výstavby špecifického ľudského sveta“ — autorka vidí najmä v súvislosti s neuspokojivou analýzou vo futurologickej a bestsellerovej literatúre západného sveta; ide o analýzu bez „nevyhnutného historicko-filozofického a teoretického zreteľa a ohľadu na reálnu vývinovú a spoločenskú dialektiku“. (s. 97) Inými slovami, buržoázne prognostické teórie perspektívy ľudského života vo svetle vedeckotechnického rozvoja chápu len ako otázku imanentného vývinu vedy, techniky a výroby, bez zreteľa na cieľavedomú účasť praktických aktivít ľudí a nezávisle od spoločenského systému.

Záveru vyplývajúce z takto chápanej perspektívy vedeckotechnického rozvoja a civilizačného vzostupu sú v konečnom dôsledku proti záujmom človeka; hlásajú — ako v tejto súvislosti autorka konštatuje — „nevyhnut-

ný rozchod s myšlienkou relatívnej stability a harmonickosti života“ a chápu ho ako akési „permanentné provizorium“. (s. 99)

Marxistická analýza fenoménu umelého prostredia v súvislosti s otázkou vedeckej prognózy dôsledkov vedeckotechnického rozvoja sa prirodzene distancuje od podobného jednostranného teoreticko-metodologického prístupu. Vychádza zo vzájomnej podmienenosti dialektickej jednoty dôsledkov vedeckotechnického rozvoja a sociálno-ekonomického systému, ako aj z cieľavedomých úsilí, praktických aktivít ľudí. Preto jej prístup k tejto zložitej problematike je podmienený ideou jednoty sociálno-triedneho a metodologicko-teoretického hľadiska. Čo znamená, že aj keď postavenie človeka v umelom prostredí — ktoré ostatne je len prostredím jeho prakticko-pretvárajúcich schopností meniť [poludšťovať] prírodný svet na svet sociálnej predmetnosti — je zložitejšie a jeho vzťah k nemu čoraz ambivalentnejší, predsa však racionálne pochopiť túto dialektiku človeka a jeho diela v konkrétnych historicko-sociálnych súvislostiach [vyjadrujúcu v princípe ideu vzájomnej prestupiteľnosti, podmienenosti „prírodného“ a „umelého“] je možné len s prihliadnutím na „celkovú sociálnohistorickú dynamiku a sociálny systém: v nich sa totiž rozhoduje o alternatíve, či je možná optimálna realizácia ľudských schopností a potrieb v umelom prostredí“. (s. 101)

Nerešpektovanie tejto metodologickej požiadavky pri analýze umelého prostredia viedlo mnohých teoretikov k predstave ostrej kontrapozície „prírodného“ a „umelého“; preto technizáciu a racionalizáciu životného prostredia, vytváranie umelých štruktúr nedokázali pochopiť ako proces humanizačno-emancipačného vzostupu v zápase s prírodou, ktorý je vnútorne protirečivý, ale pritom dialekticky ce-

listvý a nevyhnutný. Preto aj silnela u týchto teoretikov predstava o neprekonateľnom rozpore medzi kultúrou a civilizáciou, technickým a prirodzene ľudským (J. J. Rousseau, romantická filozofia, ale aj súčasná buržoázna futuroológia). Na druhej strane vznikali teórie, ktoré doslova mystifikovali vedeckotechnický rozvoj; očakávali od neho automatický zásah v prospech šťastného života (argumentovali vonkajšími ukazovateľmi hmotného blahobytu, vecného komfortu atď.). Máme tu na mysli „scientistické ilúzie A. Comta, ale v mnohom aj optimizmus J. Fourastiého, pre ktorého veda a technika (bez zreteľa na historicko-sociálne podmienky) umožní akýsi návrat človeka ku „klasickému ideálu harmonického života“. s. 108]

Z uvedeného teda vyplýva, že iba marxistická filozofia v jednote s vedeckou prognostikou a v súlade s reálnymi perspektívami socializmu a komunizmu je schopná objaviť v technizácii a tvorbe umelých štruktúr v živote ľudí jednu z nevyhnutných podmienok humanizačno-emancipačného vzostupu človeka, jednu z podmienok umocňovania jeho praktického vzťahu k prírode.

Ďalšou podmienkou umocňujúcou praktický vzťah človeka k prírode je aj komplex otázok bezprostredne súvisiacich s ochranou pracovného a životného prostredia. Týmito otázkami sa zaoberá Karol Hájek v štúdiu nazvanej *Aktuálny problém ochrany pracovného a životného prostredia*. (s. 119)

Filozoficko-antropologický problém ochrany pracovného a životného prostredia v procese technizácie a racionalizácie tzv. ontotvorných funkcií človeka v sociotechnickom systéme práce je nepochybne jednou z významných otázok, týkajúcich sa praktického postavenia človeka v procese ve-

deckotechnického rozvoja, jeho „účinného“ pôsobenia v procese pracovnom, ale aj v procese vytvárania celkového životného prostredia, ktoré je tým dané.

Pojmom pracovné prostredie (ako zložka sociotechnického systému práce) autor rozumie „súhrn materiálnych a duchovných faktorov, ktoré vnútri systému práce bezprostredne, podstatne a trvale podmieňujú samu povahu vzájomnej interakcie človeka a techniky v danom pracovnom procese“ (s. 129) a vo vzťahu k životnému prostrediu vystupuje v princípe ako jeho určujúca zložka.

Pojmom životné prostredie autor rozumie dynamickú jednotu prírodného, obytného a pracovného prostredia. (s. 130)

Z vymedzenia pojmov, s ktorým sa tu stretávame, jasne vyplýva, že pracovné prostredie funguje aj ako relevantný komponent systému životného prostredia človeka. Vystupuje tu jednak vo funkcii ochrany človeka v danom pracovnom procese, jednak vo funkcii ochrany životného prostredia.

Positívnu funkciu v procese ochrany pracovného a životného prostredia tu plní komplexná socialistická racionalizácia práce, a to najmä v súvislosti s úlohou teórie a praxe pri zabezpečovaní ochrany pracovného a životného prostredia, ktoré v konečnom dôsledku determinuje rozvoj tzv. ontotvorných schopností človeka v systéme práce i jeho ochranu v systéme ostatného životného prostredia. „Na pôde racionalizácie vzťahov organizácie práce vznikajú preto konkrétne úlohy regulovať vývin determinujúcich kauzálnych väzieb vo vzťahoch pracovného prostredia a človeka v pracovnom procese aj z hľadiska naliehavých potrieb ochrany celku životného prostredia pracujúceho človeka“ (s. 129), konštatuje v tom zmysle au-

tor. Ide o takú reguláciu dynamiky väzieb, ktorá spôsobuje progresívnu premenu funkcie človeka i v samom systéme práce, ale aj zabezpečuje ochranu ostatného životného prostredia v podmienkach kvalitatívne nových technológií spoločenskej produkcie.

Cieľom tohto marxisticko-leninského chápania dialektiky pracovného prostredia — dialektiky vyjadrujúcej ontotvorný, prácou sprostredkovaný a v práci sa konštituujujúci vzťah človeka k prírode — je v konečnom dôsledku ochrana človeka, ktorá v socializme stojí v strede rozvoja techniky, spoločenskej výroby a kultivácie práce. Ide v podstate o zabezpečenie racionálnej premeny prírody, premeny, pri ktorej — ako hovorí sám autor — neohrozujeme prírodu tak, aby sa stala ohrozením pre človeka. (s. 133)

Toto však možno dosiahnuť iba cielavedomím pôsobením a so zreteľom na perspektívy tohto pôsobenia; to je podmienkou, že živelnosť v ontotvornom úsilí subjektu výroby nemá miesto. A komplexná socialistická racionalizácia práce vytvára všetky predpoklady pre takéto cieľuprimerané ontovorné správanie sa človeka.

S otázkou vzťahu kultúry a vedeckotechnického pokroku — s dôrazom na potrebu „racionálneho uchopenia“ problematiky praktického postavenia a sebarozvoja človeka v procese technizácie a racionalizácie jeho životného prejavu — sa stretávame v štúdií Dalimíra H a j k *A kultúra a vedeckotechnická revolúcia*. (s. 139)

Zmyslom a cieľom kultúrnotvorného procesu — ktorý sa konštituuje v prakticko-pretvárajúcej ľudskej činnosti — je humanizácia (poľudšťovanie) prostredia, v ktorom človek žije a kultivácia jeho bytostných síl a životného prejavu vôbec, ktoré sú tým dané. „Výsledok tohto procesu — kultúra — je potom súhrnom materiálnych

a duchovných výdobytkov, ktoré sa v ďalšom vývoji spoločnosti ustavične prekonávajú a nahrádzajú novými výsledkami ľudskej činnosti... výsledkom kultúrnotvorného procesu sú predmety, javy, hodnoty a vzťahy, ktoré označujeme názvom kultúra“ (s. 141), hovorí autor. Avšak z hľadiska vymedzeného problému ide o priširoké vymedzenie pojmu kultúra; autor preto pod týmto pojmom v ďalšej časti štúdie rozumie len umenie, literatúru a vedu, ako aj činnosť, v ktorej sa konštituuju ich hodnoty. Patria sem aj prostriedky, ktoré umožňujú šírenie týchto hodnôt.

Cez takto vymedzený pojem kultúry autor pristupuje k problematike vzťahu kultúry a vedeckotechnického pokroku, k otázke ich vzájomného dialektického pôsobenia, a to so zreteľom na perspektívu kultúrno-civilizačného vzostupu človeka.

Zmeny, ktoré možno identifikovať v oblasti kultúry v rámci vedeckotechnického rozvoja, aj keď automaticky nevedú k zvýšeniu úrovne kultúry, predsa však vytvárajú pre toto zvýšenie podmienky. V tom je napokon pozitívna funkcia vedeckotechnického progresu vo vzťahu ku kultúre. Preto zmeny — determinované vedeckotechnickým pokrokom — v charaktere kultúry, vo funkcii kultúry a v spôsobe tvorby a realizácie kultúrnych hodnôt (s. 142) podstatne ovplyvňujú životný prejav človeka. Máme tu na mysl predovšetkým „kultiváciu ľudských síl“, ktorej základy vedeckotechnická revolúcia nepochybne kladie (v dôsledku technizácie a racionalizácie ťažisko práce sa čoraz väčšími posúva do oblasti tvorivej činnosti), ale ktorú možno dokončiť len v jednote s kultúrnou revolúciou, ktorej povaha je vyjadrená súvislosťami vyplývajúcimi z jej vnútornej zmeny.

Dialektika vedeckotechnického a kultúrneho rozvoja, ako ju analyzuje

autor, sa podieľa pozitívnym spôsobom na „racionálnom uchopení problematiky“, ktorá súvisí s otázkou postavenia človeka v kultúrnotvornom a vedeckotechnickom rozvoji našej spoločnosti. Uvoľnením priestoru pre tvorivú činnosť človeka, technickým zlepšením prístupu konzumentov k umeleckým hodnotám, aktívnou účasťou na celospoločenskej produkcii vedeckotechnických a kultúrnych hodnôt — tým všetkým možno len demonštrovať „racionálne uchopenie problematiky“, t. j. také uchopenie problematiky, kde výsledky kultúry nebudú v protiklade so smerovaním technického rozvoja a kde sa budú vzájomne — ale nie na úkor vlastnej špecifickosti — podmieňovať. A toto je zmyslom a cieľom budúcej perspektívy vedy, techniky a kultúry — vzájomne sa integrovať v pojme kultúra „s celkom novou a novovytváranou sociálno-ekonomickou štruktúrou spoločnosti“. (s. 149)

Problematikou „urýchlenia tempa“ vedeckotechnického pokroku — ktoré súvisí s rýchlejšim zavádzaním vedy a výskumu do praxe — sa zaoberá Milan Burica v štúdií *K problematike spoločenskej funkcie vedy ako výrobnnej sily*. (s. 153)

V súvislosti s mohutnejúcim vplyvom socialistickej svetovej sústavy, s otázkou vybudovania všestranne vyspelej spoločnosti vystupuje čoraz väčšími do popredia (na rozdiel od minulosti) otázka sociálnej funkcie vedy.

Prirodzene, veda sa vo funkcii výrobnnej sily neprejavuje vždy a všade rovnako; jej účinnosť je v mnohom závislá od daných sociálno-ekonomických podmienok. Napríklad v kapitalizme vedeckotechnické výdobytky nie sú vždy v súlade s ideou všestranného rozvoja človeka. Z toho však nevyplýva, že veda — všeobecné spoločenské vedomie — je voči človeku

nepriateľská, ako sa napríklad domnievajú zástancovia antiscentizmu, abstraktného humanizmu alebo antropologizmu. (s. 155) Spoločným znakom týchto teórií je prehliadanie sociálnych rozporov, triedneho hľadiska. Táto metodologická nedôslednosť v analýze vedy a techniky sa stala gnozeologickým základom napokon aj technokratizmu a scientizmu. V skutočnosti však, ako poznamenáva v tejto súvislosti autor, spoločnosť determinuje vedu a techniku, určuje rozsah jej negatívneho alebo pozitívneho pôsobenia. Preto priaznivé sociálno-ekonomické podmienky a progresívny politický systém (socializmus) skutočne môže rozvoj vedy a techniky len urýchľovať.

V súvislosti s vymedzením sociálnej funkcie vedy vzniká otázka súčinnosti vedy, výroby a techniky. Tento problém nemožno obísť, nakoľko pri interpretácii vedy ako bezprostrednej výrobnnej sily dochádza k mylnému a zjednodušenému výkladu; veda tu splýva s výrobou, stráca svoju autonómnosť a prestáva byť sférou duchovnej racionálnej činnosti. S podobným výkladom vedy ako bezprostrednej výrobnnej sily sa najčastejšie stretávame pri výklade Marxovej myšlienky o splývaní (vyrovnávaní) fyzickej (výrobnej) činnosti s duchovnou (intelektuálnou) činnosťou. Preto je potrebné chápať sociálnu funkciu vedy len v súvislosti s otázkou súčinnosti vedy, techniky a výroby. „... Premena vedy na bezprostrednú výrobnú silu... smeruje k tomu, že pracovné prostriedky a technologické procesy sa stávajú výsledkom materializácie vedeckého poznania...“ (s. 164)

Na záver treba poznamenať, že rozvoj výrobných síl nie je len otázkou jednotlivých prírodovedných odvetví; v nemalej miere sa o tento rozvoj posilovali aj spoločenské vedy, a to najmä v socializme, pretože slúžia „na

riadenie a cieľavedomé vedenie ľudí... stávajú sa podmienkou ľudskej aktivity a zdrojom všestranného rozvoja osobnosti". [s. 170]

S filozofickou problematikou slobody (v „ontologickej rovine“) v podmienkach vedeckotechnického rozvoja sa stretávame v poslednej štúdii predkladaného zborníka *Problém slobody a vedeckotechnická tvorba*.

Z dejín filozofických iniciatív vieme, že fenomén ľudskej slobody bol a je dodnes jedným z centrálnych problémov; v jeho filozofickom chápaní sa odráža úroveň historicko-spoločenskej praxe, úroveň deľby práce, ale najmä „ontotvorná“ funkcia prakticko-pretvárajúcich aktivít človeka.

Významným príspevkom v chápaní tejto problematiky sa stala nemecká transcendentálna filozofia, lebo až ona vyšla s ideou aktivity človeka, v ktorej sa konštituuje stupeň ľudskej slobody. Ale — ako konštatuje autor — naznačila princíp ľudskej aktivity iba v teoretickej rovine, slobodu chápala len ako záležitosť vedomia, rozumu, príp. uvedomovania si určitej nevyhnutnosti (Hegel). Preto nemohla byť uspokojivou koncepcia najmä v dobe vzrástajúceho sa kapitalizmu, v čase, keď práca dosahovala stav (v hlavách teoretikov) „sebauvedomenia“. Uvedenú koncepciu slobody prekonali klasici marxizmu-leninizmu kategóriou praxe. V týchto súvislostiach si autor kladie cieľ — vychádzajúc pritom z Marxovho filozofického dedičstva — hľadať hlbšie ontologické predpoklady, hlbšiu zakorenenosť ľudskej slobody. [s. 191] Dospieva k názoru, že takáto analýza je možná len v jednote s analýzou kategórie práce, ktorá vyjadruje „pravý ontologický základ... antropogenézy“ dejinného vývoja spoločnosti a spoločenského človeka i genézy a vývinu jeho vedomia a slobody“.

[s. 199] Ide o prácu, ktorá je v princípe technickou činnosťou, vyjadrujúcou jednotu účelovej, cieľavedomej, tvorivej, stvárnajúcej prírodu do formy pracovných prostriedkov i do formy produktov potrebných pre ľudský život. [s. 207] V tomto špecificky ľudskom spôsobe správania sa konštituuje sa i prakticko-slobodný stav človeka, „ontologizuje“ sa jeho sloboda, ide o stav vyplývajúci z technicko-praktickej povahy práce, čo znamená, že technika — ako konštatuje autor — tvorí ontologický základ antropogenézy i genézy ľudskej slobody. Pravda, ani pri tejto otázke nemožno zanedbávať sociálno-triedny zreteľ. Ide o činnosť spoločenskú, determinovanú sociálnotriednou štruktúrou, preto pri nadvláde súkromnovlastníckych vzťahov sa v takom duchu konštituovala i sloboda v jej iracionálnej forme — v odcudzení.

V súvislosti so súčasným vedeckotechnickým a sociálno-politickým vzostupom spoločnosti (socializmus) mení sa i povaha tejto technickej činnosti — práce; jej účinnosť a revolučnosť je umocňovaná racionálnym a cieľavedomým spájaním s výdobytkami vedy a techniky.

Na záver možno teda konštatovať, že potreba filozofického reflektovania otázok spojených s vedeckotechnickým rozvojom nemá len čisto teoreticko-akademickú povahu, ale — a to vyplýva z jednotlivých štúdií recenzovaného zborníka — súvisí s aktuálnymi praktickými požiadavkami budovania vyspelej socialistickej spoločnosti; ale táto potreba vyplýva napokon aj zo samej povahy marxistickej filozofie byť sociálne angažovanou vo všetkých sférach aktivít. A zborník kolektívu slovenských filozofov je toho praktickým dôkazom.

Vasko Kusin